
Çokkültürlülük

Milena Doytcheva

Çeviren: Tuba Akıncılar Onmuş

İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, 141 sayfa.

Antikçağ'dan beri, neredeyse tüm toplumlarda birlikte yaşamın imkânı ve koşulları üzerine bir tartışma sürüp gidiyor. Bir tarafta etnik ve dinî açıdan kimlik talepleri ortaya atılıp kültürel özgüllükler savunulurken, diğer tarafta toplumsal uyum ve siyasal iktidar adına bir ve tek olma iddiası daima gür bir sesle yineleniyor. Çok kültürlülük bu özerklik taleplerinin tanınmasını amaçlayan bir hareket olarak nitelendirilebilir. Bu anlayışa göre farklı kültürlerin kamusal alanda bir arada yaşaması, sağlıklı bir toplumsal yapının anahtarıdır. Bu amacın gerçekleşmesine yönelik olarak mevcut toplumsal yapıya aykırı görünse bile pozitif ayrımcılık, ana dilde eğitim, kıyafet özgürlüğü gibi birçok uygulamaya başvurulabilir. Çok kültürlülük, demokratik toplumlara özgüdür. Demokrasi kültürü geliştikçe farklı kültürleri tanıyıp kabullenme, farklılıkları zenginlik olarak görüp onları himaye ederek bir arada yaşamaya olan istek artmaktadır. Son dönemlerde Türkiye'de çok kültürlülük tartışmalarının artması bu sebebe bağlanabilir. Kitabın yazarı Milena Doytcheva, Fransa'nın köklü akademik kurumlarından Lille-3 Üniversitesi'nde sosyoloji doçenti olarak görev yapmakta ve Ortak Eylem ve İnançlar Grubu GRACC'ta araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. İlk olarak 2009 yılında Türkçe'ye çevrilen ve 141 sayfadan oluşan kitap "Giriş", yedi bölüm, "Sonuç" ve "Kaynakça"dan oluşuyor. Çok kültürlülüğün sorunları ve kazanımlarının sorgulandığı kitap, gayet güzel çevirisiyle, kısa ama öz ve zengin içeriğiyle dikkat çekiyor. Bölümlerin, birbirini tamamlayan ayrı makalelerden oluşması, kitabın okunmasını ve anlaşılmasını kolaylaştırıyor. Ayrıca çok kültürlülükle ilgili son çalışmalardan biri olması itibariyle bu çerçevede bugüne kadar yapılan tartışmaların bir özeti sayılabilir. Doytcheva, "Giriş Bölümü"nde çok kültürlülüğü ortaya çıkaran sebepleri irdeliyor. Buna göre günümüzde kültürel özgüllüklerin tanınması taleplerinin ve kimlik iddialarının artmasının kaynağı, paradoksal olarak "küreselleşme"de aranmalıdır. Küreselleşme, devletleri temel işlevlerinden biri olan ekonomiyi ve toplumsal sistemi düzenlemekten mahrum bırakmış, bu durum da ulusal düşünce ve kurumları zayıflatmıştır. Kültürel heterojenliğin bir başka kaynağı da geçtiğimiz yüzyılın en önemli olgularından biri olan hareketlilik, yani göçtür. Bugün uluslararası göçmenlerin sayısı 175 milyona (dünya nüfusunun % 2,9'una) yaklaşmıştır. Özellikle toplu göçler ve ulus

ötesi diasporalar nedeniyle anavatanla ilişki hiç kopmamış, böylece etnik kimlikler canlılıklarını korumuşlardır.

“Birinci Bölüm”de yeni ortaya çıkmış bir terim olan çok kültürlülüğe yönelik bir tanım denemesine girişiliyor. Sıfat olarak çok kültürlülük ilk kez 1941 yılında İngilizce’de, eski milliyetçiliklerin bir anlam ifade etmediği, önyargısız ve bağısız bireylerden oluşan kozmopolit bir toplumu nitelerek için kullanıldı. Terim ancak 1989 yılında *Oxford Sözlük*’e girebildi. Sanılanın aksine ilk uygulamalar Avrupa ve ABD’de değil, Kanada ve Avustralya’da gerçekleşti. 1970-1980 yılları arasında başlığında çok kültürlülük geçen tüm kitaplar ya Kanada’da veya Avustralya’da basıldı. Doytcheva, çok kültürlülük kavramının üç düzeyde ele alınarak tanımlanabileceğini düşünüyor. İlk tahlil düzeyinde, çok kültürlülüğün farklı sosyal çevrelerden, dinî inançlardan, etnik kökenlerden veya milliyetlerden gelen bireylerin oluşturduğu çağdaş toplumların bir özelliğini belirttiği düşünülebilir. Bu “demografik” de denebilecek betimlemeye dayanan tanımıyla çok kültürlülüğün, kültürel çeşitliliğin eş anlamlısı olduğu söylenebilir. Ancak ikinci tahlil düzeyinde, kültürel farklılıkların toplumsal örgütlenmesi dikkatimizi çeker. Bu durumda farklılığın bireysel bir olgu olmadığı, kültürel temas durumlarında karşılıklı etkileşime geçen ve gelişen, zayıflayan, yeniden üretilen toplumsal kurumlarda vücut bulduğu düşüncesini ifade eder. Yani çok kültürlülük demokratik toplumlara özgü bir özellik olarak karşımıza çıkar. Üçüncü tahlil düzeyinde ise çok kültürlülük birtakım özel aidiyetlerin varlığını ve değerini kabul etmekle kalmayan, ayrıca bunları siyasî normlara ve kurumlara kaydetmeyi de öneren belirli bir siyasî programı ifade eder. Bunun uygulanması için de eskiden kültür konusunda “çekimser” kalan devlet göreve çağırılır. Kamu otoriteleri açısından kültürel çeşitliliği teşvik etmek, kamunun kaynaklarını kullanarak kişilere farklılıklarını geliştirmenin ve aktarmanın yollarını sağlamak anlamına gelir. Çok kültürlülük böylelikle ideolojik ve toplumsal bir çoğulculuktan normatif ve yapısal bir çoğulculuğa dönüşür.

“İkinci Bölüm”de, çok kültürlülük düşüncesini ortaya çıkaran iki yaklaşımdan bahsedilmektedir. Bu iki yaklaşımdan ilki XIX. yüzyıl başlarının sonları, XX. yüzyıl başlarının siyasî sistemlerinin tipik bir özelliği olan “asimilasyon”dur. Bu düşünceye göre özel aidiyetler geçmişin modernitede yok olmaya mahkûm mirasıdır. Millî devletlerin kuruluş dönemlerinde, başta zorunlu ve parasız eğitim, basın-yayın, askerlik gibi uygulamalarla köylü toplulukları, azınlıklar ve göçmenler “eşit bir ulus yaratma” uğruna öz kimliklerinden koparılmaya çalışılmıştır. Ardından 1960’lı yıllardan itibaren özel kimliklerin değerinin ve öneminin yeniden keşfedilmesini sağlayan, sömürgecilik karşıtı bir toplumsal hareketlilik yaratan “etnik bir yenilenme” (ethnic

revival) gelir. Bu durumun en canlı örneği Amerika Birleşik Devletleri'nde görülmüştür. Kanada ve Avustralya'daki etnik ve kültürel çeşitliliği koruma adına yapılan yasal düzenlemeler çok kültürlülük projesinin temelini oluşturmuştur. Aslında kültürel çeşitliliği, siyasi birlikle uzlaştırmak, modern toplumlarda sürekli bir kaygıya sebep olmuştur. Çok kültürlülük tam da burada, kültürel çoğulculukla milli entegrasyon arasında yeni bir denge arayışına tekabül etmektedir.

“Üçüncü Bölüm”de çok kültürlülük düşüncesinin gelişime en çok katkısı yapan ve “liberal” olarak adlandırılan düşünürlerle “cemaatçi” olarak adlandırılan düşünürler arasındaki karşıtlıklardan bahsedilmektedir. Bu bağlamda çok kültürlülük tartışmalarında öne çıkan isimlerden John Rawls, Charles Taylor, Will Kymlicka, Michel Walzer’in teorileri incelenmektedir. Evrenselci ve hümanist bir karaktere sahip liberal yaklaşıma göre tüm insanların, farklılıkların ötesinde ortak bir doğası vardır ve bu ortak kimlik nedeniyle hepsi aynı haklara sahip olmalıdır. Liberal düşünürler için bireysel özerklik ve devletin tarafsızlığı iki önemli prensiptir. Buna karşılık özerkçi ve göreci cemaatçi yaklaşıma göre, tam tersine, insan kimliğinin kültürel olarak farklılaşmış olduğu kabul edilmeli ve ona göre davranılmalıdır.

“Dördüncü Bölüm”de çok kültürlülük uygulamalarından örnekler verilmektedir. Örneğin ABD’de, 1970’li yıllardan itibaren eşitlik ilkesi ve ayrımcılık karşıtlığı adına azınlıklar yararına, göçmenler için iki dilde eğitim, özel sektörde ırk azınlıklarının üyelerine öncelik sağlayan işe alım uygulamaları, üniversitelerde mecburi Batı kültürü eğitimi yerine, değerlerin ve kültürlerin çoğulluğunu vurgulayan programların konulması gibi bir dizi önlem alınmaya başlanmıştır. Latin Amerika’daki uygulamalar ise siyah azınlık ve yerli halkların politik ve toplumsal hayata katılımlarını amaçlıyordu. Latin Amerika ülkelerindeki çok kültürlülük politikaları uluslararası örgütlerin oynadığı rolü göstermesi açısından ilginçtir. Marksist teoride kültürel veya dinî farklılık, sınıf mücadelesi perspektifinde sınıf bilincine engel oluşturduğu için olumsuz algılanırdı. Bu nedenle Doğu Avrupa ülkelerinde azınlıklar birçok kültürel haktan mahrum bırakılmışlardı. Ancak komünist yönetimin sona ermesinden sonra bu ülkeler Avrupa Birliği’nin kapısını çalınca azınlık haklarının iyileştirilmesi ön koşul olarak ileri sürüldü ve tam tersine uygulamalar görülmeye başlandı. İngiltere, pozitif ayrımcılık konusunda ABD’nin izinden gitmemiştir: Etnik azınlıklara kategori temelinde imtiyazlar vermedi; ama onları hoşgörü değerleri temelinde kurulmuş çok ırklı bir toplumun bileşenleri olarak görmeyi denedi. Buradan yola çıkarak göçmenlerin kamu alanında başörtüsü, sih türbanı, şalvar gibi geleneksel pratiklerini uygulamalarına izin veren yasal uygulamalar geliştirildi. Okul müfredat programları

ve öğretmen profillerinin çeşitliliği bu politikalara göre düzenlendi. Hollanda pozitif ayrımcılık ilkesini esas alırken, Almanya'nın çok kültürlülük politikaları, göçmenler sorununa ikincil bir önem vermesi nedeniyle bir hayli eleştirilmiştir. Fransa, kesinlikle resmî olarak çok kültürlülük politikası uygulamamıştır. Tersine, cumhuriyetçi bir tutuma sahip olarak eşitlik ve katı laiklik uygulamalarıyla çok kültürlülük karşıtı bir görünüm gösterdiği bile söylenir. Ancak, yerel bazda siyasî katılımı güçlendirerek bu sorunu çözmeye çalışmıştır. Tüm bu farklı uygulamalar, bir devlet politikası olarak çok kültürlülüğün, “özgül meydan okumalara” cevaben ortaya çıkan “özgül uygulamalar” olduğunu gösterir. Düşünceler ve amaçlar etkileşim içinde olsa da kurumsal çözümler değişmektedir.

“Beşinci Bölüm”, “Kültürel hak nedir?” sorusu çerçevesinde çok kültürlülük meselesinin en tartışmalı konularından biri olan “tanıma” problemini ele alır. Azınlıklara özel bir himaye sağlanması gerektiğini düşünenler iki gruba ayrılabilir: Cemaatçi ve farklılıkçı perspektifle “farklılaştırılmış kolektif haklar”ı savunanlar (Young, Kymlicka) ile bireysel ve evrenselci bir perspektifle “kültürel haklar” düşüncesini savunanlar. Son birkaç on yılda dünyada, özellikle Avrupa'da millî cumhuriyetlerin işleyişinden kaynaklanan demokratik açıkların giderilmesine yönelik çabalar hız kazanmıştır. Kültürel haklar, insan haklarının “az gelişmiş bir kategorisi” olarak ele alınır. Tartışmalar en çok muafiyet önlemleri, dinî pratikler, dile ve özel eğitime ilişkin haklar üzerine yapılmaktadır. Muafiyet önlemleri, kişilerin yürürlükteki yasalarla ve düzenlemelerle çatışan başörtüsü, sih türbanı, şalvar gibi geleneksel ve dinî pratikleri uygulayabilmelerine olanak sağlayan düzenlemelerdir. Uygulamaları farklılık gösterse de bu tartışmalar sayesinde, millî toplumlarda kültürel farklılıklara olduğundan daha fazla hoşgörü gösterilmesi sağlanmıştır.

“Altıncı Bölüm” pozitif ayrımcılık hakkındadır. Çok kültürlülük taraftarlarına göre evrenselci zihniyet, eşitlikçi taahhütlerini yerine getirmekte başarısız olmuş; daha azına sahip olana da daha çoğuna sahip olana da aynısını vererek sosyal eşitsizliklerle mücadele etmek yerine, onlara hizmet etmiştir. Bu adaletsizlikleri gidermek için 1970'li yıllardan itibaren ABD'de, daha sonraları da Avrupa'da etnik, cinse dayalı, fırsat ve sonuçların eşitliği açısından değişik pozitif ayrımcılık politikaları uygulanmaya başlandı. Refah devleti düzenlemelerinin büyük bir bölümü pozitif ayrımcılık mantığıyla işler. Aslında bu uygulamalar yeni ve Avrupa'ya özgü değildir. Dünyanın birçok ülkesinde örneğin geri kalmış yöreler için, malî açıdan vergi muafiyetleri ve sübvansiyonlar; politik temsil açısından azınlıklar ve kadınlar için meclislerde kota uygulamaları yapılmaktadır.

Yedinci ve son bölümde çok kültürlülük politikalarına yönelik eleştiriler sıralanıyor. Uygulandıkları ülkelerde çok kültürlülük politikaları en çok epistemik, siyasi ve toplumsal düzeyde eleştirilere mâruz kalmıştır. Epistemik düzeyde yapılan eleştirilere göre çok kültürlülük politikaları, bir çeşit kültürcülükle mâlûdür; yani kültürleri neredeyse yaşayan bir organizma imgesiyle şekillenen, kendi varlığı olan, organik, homojen ve tutarlı bir bütün olarak sunma eğilimindedir. Tanıma projesi kültürel geleneklerin sürekliliğini varsayar. Halbuki kültürler bu tür sabitlikten yoksundur; belirgin nitelikleri hareket ve değişimdir. Yaşamaya devam etmelerini sağlayan şey, değişen koşullara adapte olma kapasitesidir. Öyleyse bu durumda, geçici bir şeyden nasıl “hak” oluşturabiliriz? İkinci olarak çok kültürlülük kuramlarının, geleneklerin kısıtlayıcılığını ve etkisini olduğundan büyük gösterdikleri söylenir. Gelenekler kolektif boyutuyla bireylere empoze edilirler ama bireyler hiçbir zaman pasif değillerdir; aksine atalarından gelen mirası yeni toplumsal bağlamlar içerisinde sahiplenebilecekleri bir şekilde yeniden yorumlarlar. Siyasi ve toplumsal düzeyde çok kültürlülük politikaları, toplumsal bütünlük üzerindeki aşındırıcı etkileri ön plana çıkarılarak eleştirilmiştir. Buna göre özel unsurları vurgulama oyununun bir sonu yoktur, etnik veya dine dayalı aidiyetler temelinde ayrıcalıklar tanımak, bu yöndeki taleplerin sürekli olarak büyümesi riskini doğurur. Bu politikaları doğuran idealler iyi niyetli ve meşrudur; ancak gerçekleştirilme olanakları konusu yeterince tartışılmaktadır. Pozitif ayrımcılık olarak uygulanan politikalar, toplumsal eşitlik ve adalet ilkesine aykırıdır. Ayrıca bu politikalar, “evrensel” toplumsal gelişme yolunda kolay bir geçici önlem haline geldiğinden, insanları kolaycılığa ve bu eşitsizliklerden nemalanmaya alıştıırır; belki vicdanlar rahatlar; ama statüko gerçek anlamda sorgulanamaz.

Sonuç olarak etkili olmuş çok kültürlülük kuramları ve bu kuramlar çerçevesinde uygulanan politikaların gerçekleştirdikleri incelendiğinde, çok kültürlülük bir “orta yol arayışı” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu politikalar uygulandıklarında toplum düzeyinde bir devrim yaratmadılar; ancak mikro-toplumsal stratejiler olarak millî devlet ilkesinden kaynaklanan uygulamalardaki temsil eksikliklerini giderme yolunda büyük işlevleri oldu.

Cemal Özel